

ԿԵՆՍՈՐԱՐԱՆ

Գ Է Ո Ր Գ Ա Պ Տ Ո Ւ Լ Լ Ա Ն

ԿԵԱՆՔՆ ԵՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌԻԹԻՒՆԸ

(Շար. տես թաղմ. 1929 էջ 105)

Boulevard Haussmann,
Rue Téhéran 13. Paris

24 մարտ 1890

Գերագնիս բարեկամս ի Գահիրէ:

Ընդունեցայ նամակդ, և վստահ եմ որ դու եւս ընդունեցար վերջինս: Շնորհապարտ եմ, երախտապարտ եմ մի և նոյն բարեկամական արտայայտութեանցդ համար: Ո՛րչափ ստէկ կը յիշենք զքեզ հոս, և որչափ հաճոյալից պիտի ըլլան վայրկեանները՝ երբ տեսնուինք վերստին:

Գիտեմ որ դու ազնիւ և եզակեան հոգի մ'ես, ամէն նեղութիւն, ամէն տառապանք տանելու համար: Երկինք ոյժ տան քեզ ամէն պարագայի մէջ ուր հոգիդ կը գալարի և սիրտդ կ'արիւնի: Վստահ եղիւր որ այդպիսի պարագաներու մէջ անխախտ և մշտատեւ բարեկամութիւնս միշտ արձազանք պիտի տայ ցաւոցդ, այդ մասին կրնաս վստահ ըլլալ:

Կը փափաքէի որ վերջնական վերադառնայիր ընտանեացդ զոգը՝ և վապելէի, ազնիւդ դու հոգի, մխիթարութիւնը՝ ամէն տեսակ խնամք և գուրգուրանք ունենալու: Վերջին նամակիդ պատասխանը, առաջին առթիւ կու տամ: Ներքէ որ այսօր միայն քեզմով գրադիմ՝ աւելցնելով նաև քանի մի խօսք առողջութեանս մասին, քու անկեղծ և անգին բարեկամութիւնդ ամէն պարագայի մէջ իւր ուշադրութիւնը դէպ այդ կողմ դարձնելու:

Կորուսի մայրս աշխարհիս վրայէն, բայց կորուսեալ չէ, այլ կ'ապրի, զիս կը պաշտպանէ, կը սիրէ, կը հսկէ վրաս, և այդ մեծ մխիթարութիւն է, երանի առնոց որ կը հաւատամ:

Ուստի այդ բիւրիցս օրհնեալ հոգին ներշնչեց զամուսինս զիս հոս զրկելու՝ և ամէն հոգ ու խնամք իբրև մայր մատա-

կարարելու: Օրհնեալ ըլլայ միշտ յիշատակը մայրերուն: Կրնամ ըսել որ վերակենդանացայ բարոյապէս և ֆիզիքսպէս, թէ և զուգա քոլորովին առողջացած չէ տակաւին մինչև ցարդ: Բայց մայրս զայդ ևս պիտի կատարէ՝ ամուսնոյս անբացատրելու համար: Հաւատալ թէ մայր մի կը կորսնցնէ մարդս այս աշխարհէն՝ հաւատալու համար թէ կ'ապրի այլուր, ինչ անբացատրելի մխիթարութիւն. և այդ մխիթարութիւնը իմս է: Այսօր յօժար չեմ ուրիշ նիւթի վրայ խօսեցի, կը խոստանամ հետեւեալ անգամս ընելու:

Հաւատա՛ որ էի, եմ, և պիտի մնամ մինչ ցվերջ կենացս՝ ըստ մեծագոյն և անկեղծ բարեկամուհիդ, աղօթող վասն երջանկութեանդ: Սըրուհի Տիւսար:

Կ. Պոլիս, 11 ապրիլ 1893. Ազնիւ բարեկամս, (ի Գահիրէ):

Սովորական ընթացքէս շեղով, ահաւասիկ երկրորդ նամակը որ կը գրեմ: Այո՛, աչքերէս արտասուէն հոսեցին երբ կարդացի տղերդ որոնք օրտիս խօսեցան. այս սինքն՝ երբ կը խնդրէի ինձմէ յիշատակել անունը հոգեւոյս Անուանիւ առեւելեան կեանքս, սիրտս, են ինչպէս էին բոլորովին մեկնած ժամանակդ, այսինքն լի, լի, լի, հրեշտակիս յիշատակաւն. միտքս այնչափ զրաւուած է այն աննիւթ սուրբ նիւթէն՝ որ երբեմն կ'զգամ թէ անզգայ կը դանձամ, ինչպէս որ բազմիցս կ'ըսէի, կը յիշեմ. և ահա կը կարգամ Paul Bourgetի նոր երեւցած Cosmopolitesի մէջ հետեւեալ տողերը. — Il semble que l'âme n'ait, comme le corps, qu'une certaine force de souffrir, et que cette limite une fois dépassée elle arrive à une anesthésie momentanée où elle ne peut même plus sentir la vérité des chagrins.

1. Աստիճէ՛ Տեկէն Տիւսարի կորոր՝ վահան էֆէնտիկ գուտարն է, որ կ'ամուսնանայ Սէրփիլէն Գարբիէլ Էֆէնտիկ հետ, (Conseiller légiste aux affaires étrangères).

Ընթերցմամբ կ'անցընեմ առանձնութեան վայրկեաններս, իրաւ է որ շատ առանձին չեմ մնար, փառք բարեկամաց ներկայութեան, — Աստիճէն, այո՛, նշանուեցաւ երիտասարդի մի հետ՝ որ ըստ ամենայնի արժանի է իրեն՝ տաղանդով, գիտութեամբ և սրտով: շնորհաւորութիւններդ հաղորդեցի իրեն, և նա ի փոխարէն բարեւները կը զրկէ՝:

Ձի մոռնամ ըսելու թէ *Dieu dans la nature* ձեզի գրեցիք առանց կարգաւոր, վասն զի անկարող եղայ յառաջ երթալու, և ի փոխարէն ընդունեցի և յանձնեցի Լեոն հոստանի *Les Girondes*, որն որ բաւական ձեռքերէ անցաւ. այսինքն Տիկ. Ազնաւուրէն՝ Օր. Օրմանեանի, այս վերջինէն ինձի, և ինձմէ *Léonine*:

Ընտանիքնիդ բարութիւն ունեցան քանի անգամ մեզի գալու. և հազիւ երկու օր կայ Տիկ. Լորան եկած էր. խիստ փայլուն և գեղեցիկ գտայ զինքը:

Բիւր շնորհակալիք կրած նեղութեանդ համար ամուսնոյս գործին առթիւ: Դու ճշմարիտ բարեկամ մ'ես. եւ բարեկամութիւնդ ի գործ կը դնես ուր որ ալ ըլլաս. կեցցես:

Արաքսիան շատ աղէկ է, իւր ամուսնոյն արուստ ժառանգորդ մի կը պատրաստէ: Եւ ըստ սովորականիս. կ'երթամ գինքը տեսնել շարաթը մէկ անգամ Աստիճէն հետ, և անգամ մի զաւակիս այցելութեան: Վարդենիներ ճերմակ տնկել տուի, որպէս զի իրենց բուրմամբը յաւիտենական թունդ օրօրեն Անմեղ հրեշտակիս:

Ուրախ եմ որ գործերդ լաւ կ'երթան, և կը մաղթեմ որ լաւագոյն ըլլան: Եթէ մաղթանքս ոյժ և զօրութիւն ունենային՝ աշխարհիս մէջ երջանկագոյն անձը կ'ըլլայիր:

Անդրանիկ պատկերահանը՝, այնչափ լաւ սրբազրեց զաւելիս կենդանագիրը՝ Արաքսիային քովինը, որ իմինէս լաւ եղաւ:

2. Անդրանիկ Աստուածատուեան, ութուսնամեջ ծնունդին, նշանաւոր պատկերահան և առաջնակարգ մանրանկարիչ մ'իզած է և ցիւր ծնունդիւն պարագած էր արուեստով ի Սամաթիա.

և քնակաձնապէս նախանձեցալ՝ որով Անդրանիկ խոստացաւ իմինս եւս աւելի երիտասարդ ու փափուկ ընել:

Ե՛րբ արդեօք վերադարձդ. վստահ ես անշուշտ որ ամէնընիս ալ անհամբերութեամբ կը սպասենք քեզ:

Անխախտ և՛ երախտագէտ բարեկամութեանս հաւաստին ընդունէ: Ա. Տիւսար:

Կ. Պօլիս, 14 յունուար 1894, Գերագնիւ և պատուական բարեկամս. Ի Գահիրէ:

Երկրորդ նամակդ ընդհանրով կը ներեմ վերջապէս երկարատեւ լռութեանդ: Կամ բարեկամ ենք և կամ չենք, եթէ եմք՝ չեմ հասկնար թէ ինչպէս կը վախնաս զիս ձանձրացնել նեղալի վայրկեաններուդ զիս մասնակց ընելով. արդեօք բարեկամութիւնը պէտք չէ՞ բարոյական և նիւթական նեցուկ ըլլալ՝ ըստ պարագայից սրբանուէր հանդիսացած անձեռն Ուրդեօք ես կը խնայեմ քեզի երբ սրտիս անտանելի ցաւոց ճախապարհ մի կը բանամ առ քո սիրտդ, արդեօք այդ համարձակութիւնը կ'առնեմ անտարբերից հետ, արդեօք այդ սրբապղծ ծովիւնը կը գործեմ ամէնուն առջեւ սեւ օտարի սեւ վրիճակ ներկայացնելու: Ո՛հ, ո՛հ, ո՛հ. վայրկեաններ կու գան ուր կ'զգամ թէ անկարող եմ այլ եւս տոկալու իմ վրիճակիս, և նոյն ժամանակ զքեզ կը փնտռեմ խոստովանելու համար՝ թէ կեանքը անտանելի է ինձ համար. թէ զուտակս կ'ուզեմ, կը փնտռեմ ամէն տեղ, և թէ կարծեմ միայն երկինքի մէջ ազօտ կերպիւ նշմարել զինքը: — Եւ օգակայն պէտք է որ ապրիմ, տակաւին պէտք կայ որ պարտականութիւններս կատարեմ իբրեւ մայր: Կը տանես՝ որ ես չեմ վարանիր զքեզ ողորդելու հոգւոյս վշտերովը, ինչո՞ւ ուրեմն չու եւս նոյն կերպիւ չի պիտի վարուիս ինձ նկատմամբ. ամէն ինչ փոխադարձութեամբ է բարեկամութեան մէջ, և նոյն իսկ հոն է բարեկամութեան առաւելութիւնը:

Հաճառը լաւ է, լուրագիտ կը հարցնէ միշտ. եղբորդդիդ Joseph սիրուն նամակ մի գրած էր ինձ. կը փափաքէի պա-

տասխանել իրեն, բայց զիտես արդէն որ ինձ համար գրելը ստակալի *coûte* մ'է այսօրուան օրս:

Կեանքս նոյնն է, հոգւոյս ընթացքը նոյն, կատարելապէս նոյն: Ինչպէս զիտես շարաթը մէկ անգամ կ'այցեւիմ Տօղնիս և մէկ անգամ Արաքսիային: Երեւակայն որ երկու վայրկեանի հեռաւորութեամբ մեր բնակած *Hôtel*էն Արաքսիան տուն մի վարձեց Գատըքէյ, որով ամէն անգամ այդ զիւղը երթալուս՝ կ'երթամ նախ պանդոկին առջեւ, այդ սրբանուէր և յաւէտ նոյրեական սենեակը կը նայիմ փողոցէն և ապա Արաքսիային կ'երթամ: Այս վերջնոյն վրիճակը չբարեցեցաւ տակաւին. Աստուած ողորմի. յուսանք որ դարձեալ յաղթող կ'ըլլայ հիւանդութեան:

Ազնիւ ընտանիքդ եկաւ գիշեր մի և ինձ մեծ գոհունակութիւն ազդեց: — Ուրախ եմ Տէր և Տիկին ճէվանիքեանի այդ տեղ ըլլալուն: Երիտասարդը ազնիւ անձ մ'է, աւելորդ է ըսել թէ նոյնն է և Տիկինը, քանի որ զինքը ինձմէ աղէկ կը ճանաչես: Խնդրեմ իմ բարեկներս յատկապէս մասնուցանեն իրենց, և ընդունին ամենայն բարի մաղցանքօք հանգրձնէ նոր տարւոյն առթիւ իմ անփոփոխ և ջերմ բարեկամութեան զգացումներս. ամուսինս յատկապէս կը բարեւէ զքեզ: Ա. Տիւսար:

Կ. Պօլիս, 19 մարտ 1894: — Ազնիւ և պատուական բարեկամ, Ի Գահիրէ:

Ինչ կ'ըսես մեր աղէտից շարքին. ես ապուշ կրթեմ կը նայիմ կենաց, կը նայիմ իւր ունայնութեանց, և կարծես խնդալ կ'ուզեմ թէ յարգ կ'ընծայենք այնպիսի բանի որ յարգ չունի, այսինքն՝ կենաց: Մահ հզորագոյն քան զմահ ինչ: Սէր հզորագոյն քան զմահ, Այո՛, իրաւունք ունիս, սէրն է զմեզ կազդուողը, սէրն է զմեզ զիւցազն ընողը, սէրն է զմեզ ապրեցնողը, սէրն է զմեզ աւերակ դարձնողը, զմեզ միացնողը. և դարձեալ կ'ըսեմ թէ ոչ ինչ քաղցրագոյն է քան զսուրբ Սէր: Տէս, Տօփնս հոգիս կենդանացուց, Տօփնս հոգիս սեւցուց, փուռց, այսինքն՝ Տօփնս

կամ լաւ եւս իւր սէրը նախ լոյս և ապա խաւար ազդեց ինձ, բայց անգին է անոր սէրը, Cousinne-ներու երրորդութիւնը կազմուեցաւ ի յերկինս. այնպէս կը թուի ինձ՝ թէ խեղճ Արարսիան լուր տարաւ մեզմէ Տօփիսիս։ Այո՛, բարեկամ, պէտք է հաւատալ ինձ թէ մահը դուռ կը բանայ նոր աշխարհի, եթէ ոչ Աստուած՝ Աստուած ըլլալէ պէտք է դադրի. թէ հոգին չի փնանար կը հաւատամ։ Բայց մէն մի հոգի պիտի պահէ՞ արդեօք իւր սեփականութիւնը. ա՛հ, երանի թէ...

Արաքսիան մեռաւ հոս՝ դամբանին մէջ կրկին անգամ ամուսնութիւն կատարելու համար. մեռաւ անգիտաստիղ թէ այրի էր։

Չեմ կարող նկարագրել Աստիւնէին ցաւը իւր կրած կորստեան հանդէպ. այն աստիճանի նիհարցաւ որ ամէնուն վախ ազդեց. բայց արդ նորէն ինքզինքը գտաւ, գտաւ գոյները և ատողջութիւնը, իւր ղրժ-բաղդութեան մէջ ունի զանձ մի՝ այն է իւր ամուսինը և անոր ընտանիքը. — խեղճ Արաքսիան, որչափ կը փափաքէր ապրիլ, գուցէ կ'ապրի լաւագոյն աշխարհի մէջ՝ որդալով մեր վրայ։

Եւ քանի մի շարքով ի վեր կը հազամ. երէկ Ֆէրբէնջոյ գնացի հրեշտակիս այցելուութեան և նորէն հագս կատեցեալ, *emplâtre américain* դրի, հազիս օգուտ ըրաւ, բայց կարծես այսօր զլուխս տեսակ մ'է, չգիտեմ ինչո՞ւ. արդեօք այս *emplâtre américain* ֆլաստեց. ինչ և իցէ փոյթ չէ։

Չեմ ըսեր թէ Բնչ կ'ընես, ինչպէս է գործողք վիճակը, եթէ վերստին մտադիր ես հետեւեալ տարի վերադառնալ Եգիպտոս։ Տիկին Ճէվահիրճեան և իւր ամուսինը քեզի համար ընտանեաց տեղը պիտի բռնեն անշուշտ. ինչորեմ յանձնես իրենց մեր այցետոմսերը, Ամուսինս կ'ըսէ ամէն օր թէ կ'ուզէ պատասխանել նամակիդ, բայց չգիտես որչափ զբաղուել է. օրերը կ'անցնին և կարծես ժամանակը քիչ կուգայ։

Ամիս մի կայ Օր. Lucie քոյրդ եկաւ մեզ այցելութեան մեծ գոհունակութիւն ազդելով ինձ. անցեալ շաբթու ամուսինս գնաց ի տեսութիւն անգիւ ընտանեացդ և անկէ իմացայ թէ ամէնքը խիստ լաւ են։

Իսկ ըստ վերադարձդ ե՛րբ տեղի պիտի ունենայ. գիտես թէ բարեկամութիւնդ ինչ յարգ ունի ինձ համար. իբրեւ *trait d'union sublime* ունինք մեր մէջ Տօփիսիս սուրբ օրերուն մաքուր յիշատակը... Էտ. կառ լաւ է, փառք երկնից և քանիցս լուրերդ հաղորդեցի իրեն։

Թոյլ տուր որ բարի գիշեր մաղթեմ քեզ, միշտ նուիրական բարեկամս, հաղորդելով քեզ ջերմ բարեկները ամուսնոյս։ Ս. Տիւսար։

Կ. Պօլիս, 6 ապրիլ 1894։ — Ազնիւդ իմ բարեկամ, ի Գահիրէ։

Կարծես թէ մահուան զառնութիւնը ըստ ինքեան մեծ չէ, և ահա զու կը զրկուիս քանիցս վերջին ողջոյն տալու սեւ հաճոյքէն ըստ սիրեկեացդ։ Ունիս կրօնք՝ մեծագոյն հարստութիւնն երկրիս վրայ, և անով կը թեթեւայ անտանելի զառնութիւնը բաւ ժաման. այդ կրօնքն ես եւս ունիմ և հնչմիայն կը գտնեմ փորք սփոփում իմ մայրական ցաւոցս։

Հանգուցեալն ազատեցաւ, և եթէ զըրկունեցաւ իւր սիրելեաց տեսութենէն երկրիս վրայ՝ անշուշտ գտաւ ի յերկինս վարձաւորութիւնն իւր բազմամեայ տառապանաց. երանի՜ անոնց որ կը թողուն այս ցաւոց աշխարհն. մի՛ լար եղբօրդ վրայ, յարգէ Աստուածային զաղտնեաց վճիռները։

Գուցէ ըսես ինձ, «զու քարոզել գիտես, բայց քարոզածդ չգիտես պահել»։ Եւ մայր եմ, մայր... գիտես արդեօք այդ բառին նշանակութիւնը. մայր կը նշանակէ անշուշտ սիրոյ և կարօտից. սէր և կարօտ, այսինքն մաշիլ ամէն վայրկեան, անկաւրելութիւնն մեր հաստատել, և յուսալ, Յուսալ... Նշոյլ միտթարութեան կը տա-

1. Սէյն ցաւացեալն և միտթարական տղերս կ'ակնարկեն Գ. Ապտուլլահի՝ Կոմիտաս եղբոր ժառը, որ 9

տարի երկու աշու կոյր համբարատար կեանք մ'անցընելով կը վախճանի։

բաժնուի մեր կարօտալից հոգւոյն վրայ. անոր մոայլը կը տարածէ վայրկեան մի շնորհելով զոյգն ինչ սփոփանք, և ահա սէրն ու կարօտն զուգընթաց կու գան իրենց մոայլ տիրութեամբը վարագործել լոյսն մխիթարիչ, Այս է իմ վիճակս հա. նապագօրեայ...

Գնացի այցելութեան ազնիւ ընտանեացդ, ու ցաւ եղաւ ինձ թէ հանգուցելոյն շունչն աւանդած օրն իսկ չկարողացայ երթալ, մահն անգիտանալուս պատճառաւ: Չեզի նկատմամբ կը փոխեմ օրէնքս և սովորութիւնս. դուք զաւակս կերակրեցիք երբ չկար միջոց ինձ համար անոր ուզած տաճ. կական կերակուրները հայթայթել¹. դուք անոր աչիւրը զոցեցիք, ռերնն պարտք է ինձ գործել քացատիկ կերպիւ ձեզ համար:

Ամուսինս անհանգիստ է երկու օրէ ի վեր, որով անկարող եղայ դուրս ելնել. բայց մտադիր եմ շատ մօտ օրերս երթալ այցելութեան ազնիւ ընտանեացդ:

Թուամ թէ առողջ ես իմ ազնիւ և պա. տուական բարեկամս, և թէ մտադիր ես մօտ ատեններս վերադառնալ հոս:

Ատտինէին հաղորդեցի իրեն. ուղղեալ տողերդ, շատ շնորհակալ եղաւ:

Միշտ և միշտ քու երախտագէտ ու հա. ւատարիմ բարեկամուհիդ՝ Ս. Տիւսար:

Զ.

1. Հանրային կամ ազգային գործու. նէութեան տեսակէտով՝ Գէորգ Ապտուլ. լար փողը գեր մը չէ որ կատարած է: Ան հայուն ինչպէս անցեալ՝ նոյնպէս ժամա. նակակից կեանքը՝ միշտ իր սրտին մօտիկ ունեցած է Ալիշանի և Պէշիկթաշիկանի նման անմահ հոգիներէն ժառանգած խանդավառ ազգասիրութեամբ, Նիւթապէս և բարոյա. պէս արձագանգ հանդիսանալով իր ան. տերունչ ցեղին զաւակներուն բողոքի ար. դար ձայնին: Անտեղ զոհերն էին անոնք

մեծ մարդասպան կարմիր Սուլթանին ոճ. բապարտ քաղաքականութեան՝ հայաբնակ զաւաններու մէջ, ուր հարստահարութիւն, թալանութիւն, սպանութիւններ և անլուր ին. նէութիւններ ամէնօրեայ բաժինն էին սեւ. ճակատագրի այդ թշուառ զոհերուն, որոնք ի գործ կը դրուէին Համբիտ բարբարոս և ընչաքաղաք արբանեակներու կողմէ:

Ազգային պատրիարքարանի դիմումներն ու բողոքներն անխելի կը մնան բերնի ծամոց մեղապարտ ու շնական յանկեր. զով՝ «Այնն տեղ անդորրութիւնը կը տի. րէ»²: Գէորգայ ազգասէր և զգայուն շիրտը կը փոխըմբի, աղիքը կը գալարի, անոնց ցաւերը իր ցաւերն էին, ուստի վեհանաժն և անշահախնդիր հոգով, և ի գին Նիւ. թական և բարոյական զոհողութեան, յա. մառ և անշուշտ գործունէութեամբ կը սկսի իր այս թշուառ եղբայրներուն կեանքի պայմանները ապահովելու աշխատիլ. տե. զի ունեցող կնիքումներուն և օճիրներուն ստույգ և մանրամասն լուրերը ուղղակի աղիւրէն քաղելով, թէ պոյսեմակ եւրո. պացի թղթակցներուն՝ և թէ ֆրանսական առաջնակարգ թերթերուն ծածուկ հաղոր. դագրելով, յուսով՝ որ այս կերպով պիտի կարենայ եւրոպական անկարելի և ան. զգայ պետութեանց ուշադրութիւնը հրաւ. րել՝ իր ազգակիցներուն կրած դառն տա. ռապանքներուն վրայ:

Այդ երկար յօդուածաշարքերէն զատ, մի և նոյն նպատակաւ կը խմբագրէ L'Ar. menie et les Arméniens խորագրով ֆրանսերէն գրքոյն, և իր մտերիմ բա. րեկամ և քաջ ֆրանսագէտ Յակոբ Իսկեն. տէրի հետ, Baron d'Este ծածկանունով, և իր անձնական ծախքով տպագրել տա. լով, բազմաթիւ օրինակներ կ'ուղարկէ մեծ պետութեանց զաւիճներուն «որպէս զի, Պեռլինի վեհաժողովին մէջ երբ Հայկա. կան հարցը մէջտեղ գայ, խնդրոյն վրայ ստույգ տեղեկութիւն ունենան»³:

1. Տիկին Տիւսարի զաւակը Տօրի Թարխաթ բըռ. նուած՝ Գառըբեզ պանդուխ մէջ փոխարկուած էր, և որովհետեւ պանդուխ կերակուրներն չէր սիրած, ուստի Գէորգ Ապտուլլաճ՝ որ նոյնպէս օգափնութեան համար

Գառըբեզ գնացած էր իրեններով, յաճախ հիւանդին այցելութեան կ'երթար, և ամէն օր տանկական համեց կերակուրներ պատրաստել տալով հիւանդին զրգէր:

2. Ներքև Պատրիարք վարժապետան, որ լաւ եւս կը ճանշնար Ապտուլլահի ճըլմարիտ ու տիպար ազգասիրի զգացումները և անաղմուկ գործունէութիւնը, իբր իւր ամէնէն աւելի վստահութեան արժանի արտակից և աջարկելի բարեկամը, այնքան բարձր կը գնահատէր զինքը՝ որ չունէր զաղտնիք մը՝ որ անոր չյայտնէր, բախտաւոր համարելով զինքը, յանձին Գէորգայ եռանդուն և անվատ գործակից մ'ունենալուն:

Հոս կ'արժէ որ արձանագրենք ազգային ժողովի մը մէջ Ներքև Պատրիարքի արտասանած նշանակալից խօսքերը: Ժողովին օրակարգի նիւթը ազգին վրայ ծանրացող թշուառութիւններն էին, թեր ուղեմ խորհրդակցութիւնները կ'երկարածէին առանց վերջնական որոշ ելքի մը յանգելու: Ներքև Սրբազանին համբերութիւնը կը սպառէր և վսեմ ժէսթով մը դառնալով զէպ ի ժողովականները կ'ըսէ. «Եթէ ունենայի յիսուն Ապտուլլահներ, իրենայի ազգիս ցաւերը անդմացնել և բուժնութեան ճիւղներէն ազատել» Գէորգ Ապտուլլահ որ ժողովականներուն մէջ կը գտնուէր, ոտքի ելլելով՝ երբ կը ջանար իր համեստութիւնը վերադրուածի զգացումով, մերժել Ներքև Պատրիարքի այս բացատրութիւնը՝ իբր չափազանցութիւն, այն ատեն վարժապետան, իբր թէ շնորհ մ'ընէր Գ. Ապտուլլահի կը յարէ. «Ուրեմն, այդ թիւը հարիւրի կը բարձրանն, որ զորդաբար պիտի չկարողանամ գտնել»:

3. Գէորգ անխորի ամէն ազգային բարենպաստական ձեռնարկներու ինքնաբերաբար նուիրած է իւր նիւթական և բարոյական աջակցութիւնը, որոց մասին շատ համեստ բացատրութեամբ մը կ'անցնի իր կենսագրական նոթերուն մէջ ըսելով թէ «ազգային գործերու և ազգային ընկերութեանց» ինչպէս կ'իլիկեան, Դպրոցասիրաց և Միացեալ ընկերութեան յառաջադիմութեան համար ըստ բաւականին աշխատակցած եմ, որոյ վրայ երկար խօսել հարկ չեմ տեսներ»:

առ Տորթ. Յովհաննէս Արշակունի գրած նախակիսի պատասխան որոշ չափով տրուած տեղեկութիւնը՝ իր շահեկանութեան համար արժան կը գատարմ արժանագրել:

Նիւ Եօրք 26 հոկտ. 1923. — Հայր Եսայի վրդ. Տախեյի ի Միթի, Ռեստէն, Ֆիկսո, Վիկտորի, Գերապատիւ Հայր. — Ձեր հոկտ. 1 ամսաթիւ նամակն ստացայ և ի պատասխանի կը ցաւիմ որ՝ անկեալուած տեղեկութիւններն չունիմ հաղորդելու ի մասին վաղեմի, յարգոյ, արդ հանգուցեալ բարեկամիս Տիար Գէորգ Ապտուլլահի:

Հանգուցեալ մօտէն 1879ին ճանաչած եմ, կ'իլիկեան ընկերութեան վերակազմի անթիւ, մինչ ստորագրեալս Գործ. Ժողովոյ Առնեապետն էի, չունենալով ընտանեկան կենաց հետ ո՛ր է շփում, և ճանաչելով անոր յատկութիւններն ու այս մասին ալ իր ճիշդաւորեալ վերաբերումներն, դիմեցի իրեն և բացատրելով խնդրոյն էութիւնը, խնդրեցի որ ընդունի Գործ. Ժողովոյ Առնեապետութիւնը, եւ հրաժարելով ինքն անցնի և եւ աջակցիմ իբր Առնեապետի: Զմոռեմ յիշատակել աստ թէ Ներքև Պատրիարք շնորհած էր իր հովանաւորութիւնը կ'իլիկեան ընկերութեան: Ըսնի որ կրթական այս Հաստատութիւն կանգնուած էր Շահնազարեան նախկին սաներէն և ինքն ալ այդ Հաստատութեան ընդհ. Տնօրէն և դասախօսն էր:

Գէորգ Ապտուլլահ ընդունեց. առաջարկ և յաջողութեամբ Ժողովոյ նիստին կը նախագահէր, ինքը՝ իսկոյն Յովհաննէս Ալլազգովսկի հռչակուող Հայ ծովանկարչին մի նամակ գրեց, և անկէ եկաւ մեզ փառաւոր, մեծադիր ծովանկար մը, իբր նուէր կ'իլիկեան Վիկտորիին: Այդ նկարը ազգային շրջանի մէջ վիճակահանութեան դրուելով 300 օսմ. ոսկի հասոյթ արտադրեց: Նոյնպէս Տիար Ապտուլլահ, Տիւրքի Տիւարի ալ աջակցութիւնը ապահովեց և իր անձնական և գործին աղթիւ ունեցած պատուարքի շրջանին ազգեցութիւնն ալ կ'իլիկեանի յաջողութեան տրամադրեց:

Երբ Արարատեան — Դպրոցասիրաց — Արեւելեան և Կլիկեան ընկերութիւնը միանալու համաձայնեցան, Ապտուլլահ Գէորգ, Մինաս Չերազ և եւ Կլիկեան ընկերութեան կողմանէ Լիազոր Յանձնաժողով կարգուեցանք միացման պայմանները հարթելու և միացումը ի գլուխ հանելու, ինչ որ կատարուեցաւ 1880 1 13 յունիսին, Գէորգ Ապտուլլահ... Միացեալ ընկերութեան միշտ անդամ մնացած է:

1878 թուականներուն իր տան մէջ տեւակցութեան առթիւ, Նիւթերէ Նիւթ անցնելով, բժշկութեան մասին խօսք բացուեցաւ և ես դեռ բժիշկ չէի բայց ցանկացող ինքը նուիրուած էր Homéopathie նմա, նարուժութիւն ճանչցուած բժշկական դրուքեան, և սերտած ալ էր բաւական, և իբր հետեւող մը, բարեկամաց դարման կ'ընէր նոյն դրութեամբ ձրի՝:

Այդ տեսակցութենէն և ես՝ զրքեր բերել սուրի և վերջ ի վերջոյ կեայ Ամերիկա Համեթրաթ բժիշկ մ'ըլլալու 1888ին սկսելով և վերջացնելով 1891ին, և 1910 յուլիս 13ին մեկնեցայ Պրիս և Պալքա, նեան պատերազմին ծագմամբ վերադարձայ՝ 1912 Նոյեմբեր 1ին թողնով Պուլսը:

Այս երկու տարուայ շրջանին ամենօրեայ ընկերս էր Հանգուցեալը, որպէս և թողմաս Եսայեանը, Նոյնպէս վենետիկոյ

աշակերտ, անբաժան եռոտանի մը... Խիստ մեծ հաճոցով կը խօսակցէինք և զիրար կը վայելէինք...

Գալով իմ կենսագրականիս, դա՛ պիտի թողում ուրիշ մի պատեհ առթիւ, թուականներու շարքով կարենալ կարելի եղաւ ծին չափ ուղիղ դասաւորում մ'ընել:

Փակելով գրութիւնս, ջերմագին ողջունելու և անկեղծ յարգանքը:

Յիմ բարեացակամը Չեր

Տօրթ. Արշակունի Թովհաննէս՝

4. Գէորգ Ապտուլլահի շատ մօտէն ծանօթ, և իր վրայ հիացող բարեկամներէն, յոյնապատակ և ազգային տոկուն գործիչ Տիար Մինաս Չերազ, ի պատասխան իմ մէկ նամակիս, Մարսիլայէն հետեւեալ գնահատալից թանկագին տողերը գրելով, Գէորգայ իսկական նկարագրին և չընաղ ձիրքերուն ճշգրիտ պատկերը կը ներկայացնէ:

Գեր. Հ. Եսայի վ. Տայեցի, 14 ապրիլ 1924. — Ենթակարգութիւն Չեր սիրաւոր նամակին համար: Շատ ուրախ եմ որ Չեր օգտաշատ երկերուն շարքին մէջ կ'ուզէք խառնել Բարեխիշատակ Գէորգ Ապտուլլահի կենսագրութիւնը:

Գէորգ Ապտուլլահ արժանի է այդ պատուին: Ինք, ներազգաց արուեստագէտ, կ'երկրպագէր Գեղեցկին, և ազնուութեան մարմնացումն էր: Խառնալատ հայրենասէր

1. Գէորգ Ապտուլլահ սեփ ընտրի Հաւացածոյ մը փորձառական կամ Գործնական Նմաւորութեան, զոր տեսնելու առթիւ ունեցայ 1918 սկզբները մէկ այցելութեանս միջոցին իր բնակարանին մէջ. մեր մտերմական տեսակցութեան ընթացքին, յիշելով մեր միացման ժամ (այժմ հանգուցեալ) Հ. Մերթը վ. Մահկանան հիւանդութիւնը և բժշկական դարմանութիւնը օգուտ մը լսեմունք, սկսաւ մասնագէտի մը ճառութեամբ Նմաւորութեան դրուածքին ընդ, թուելով այդ դրութեան բոլոր առաւելութիւնները և տուած լաւ արդիւնքները: Եկեալ բերել տուելով իր յիշեալ Հաւացածոյ՝ որուն մէջ ամփոփած էր — միշտ վերջին օրերը, — Նոյն դրութեան յատուկ բոլոր նորութիւնները, սկսաւ կարգաւ իմ ցանի մը հաստատման, անշուշտ հասկնելու ուղիով Թէ՛ զուգը փոքր մ'ընելն Նոյն դրութեամբ՝ կրնար լաւ արդիւնք մ'ունենալ:

2. Տօրթ. Թ. Արշակունի 1925 թ. օգոստ՝ 1ին 74 ամեայ հասակին մէջ կը վախճանի ի Նիւ-Եորք. Ինքը

Պրիս մեծ և իր նախնական կրթութիւնը և ուսումը առած էր տեղայն ազգային վարժարաններուն և կայսերական լիսին մէջ աւարտած. մինչև 1884 թուականը ազգային շրջանակներու մէջ վարած է ձեռնգործէն զանազան պաշտօններ: Սոյն թուականին իր Նախաւորած բժշկական արուեստը կատարելագործելու համար կը մեկնէ Ամերիկա և 1891 թուականին սկսեալ իր արուեստը կերպրելով իրեն համար մը ինչ շինէ, միանգամայն սիրելի իր ազգայնորայն օստար կը հասնի, զիստայն Ամերիկայէն ամէն ազգային ձեռնարկներու և Բարեգործականին տարածման Թէ՛ Նիւ-Եորք և Թէ՛ Բարոյապէս, և հոսով ուրեմ իր զբաղման հարստութիւնը 6000 տուրք՝ իր գոյքերով միասին բարեգործական Միութեան կը նուիրէ, Բժշկական գործիքները և գրքերն ալ Հայաստանի պետական մասնաւորութեան և հիւանդանոցին. իսկ զոգրել իր զբաղման հարգիւնը Զեւատեֆօրէն հիւանդանոցին, կտակակաւոր կարգելով Գարակէօզեան եղբայրները ինչպէս գրքերն ալ թրքերը:

մ'էր, և կրնա՞ր ուրիշ բան բլլալ, քանի որ անմահ Ալիշանին աշակերտած էր:

Իր արուեստանոցը ժամադրաւայրն էր Հայ Հայրենասէրներու և օտար հայասէր-ներու Բաւական էր որ կրտսեանդնուպօ-լիս եկած Եւրոպացի մը տեսակցութիւն մ'ունենար այդ համակրելի հայուն հետ, իսկոյն հայասէր դառնալու համար:

Ինք քաջալերեց Գերման հնագէտ Մորդ-մանը, որ 40 տարի զոհած էր վանի սե-պագիրները կարդալու, և Գրեի թղթակից Տօմաժէն, որ հայտնաբացող յօդուածներ կ'հրատարակէր այդ կարեւոր թերթին մէջ:

Ստոյգ է թէ իրեն կ'պարտինք L'Armenie et les Arméniens գրքոյկին հրատարակութիւնը, այլ մասնակցութիւն չէ ունեցած Ներսէս Պատրիարքի հրատա-րակել տուած կարմիր տետրակներուն, որոնք հարստաբարական Նոր Տեղեկագիր-ներու ֆրանսերէն թարգմանութիւնը կ'պա-րունակէին: Ես Պատրիարքարանի ընդհա-նուր քարտուղար թարգմանած եմ բոլորն ալ, բաց ի մէկէն, որ հրատարակուեցաւ La question Arménienne տիտղոսով ու P. K. Ժածկանունով, և որոյ հեղի-նակը այսօր խոհեմութիւն կ'սեպէ այդ խնդրին գէժ գինուր իր ճկուն հոգեզով...:

Ապտուլլահ, Ներսէս Պատրիարքին տունն երթալով, խրիմեանի հարստահա-րական հին տեղեկագրին մէկ մասին ֆրան-սերէն թարգմանութեանը օգնած է, մինչ ինձ յանձնուած էր միւս մասին թարգմա-նութիւնը: Այս պաշտօնագիրը լոնտոնի մէջ տպուեցաւ 1877-ին և հայարնակ գաւառ-ներու վատթար վարչութիւնը աշխարհա-քարոզ ընելու ծառայեց Պետլինի վեհա-ժողովին առթիւ:

Ելովար ու երջանիկ կեանք ու ամէն աշդոյթիւն մաղթելով Ձեզ, պատիւ ու-նիմ լինել, Գերաշնորհ Հայր, Ձեր խոնարհ ծառայն. Մինաս Ձերազ:

(Շարայարելի)

Հ. Ե. ՏԱՅՏԻ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Կ Յ Ո Ւ Ր Գ Ք

(ՀԱՆՐԱՅ ԱՄՏՈՐԵԱՅԻ ԵՐՈՒՆԱՅԻ Մ'ԱՌԹԻՒ)

Բաւական երկայն ու խրթին նախա-դասութեամբ մը, Հ. Ա. Վարդանեան վրդ. Հանդէս Ամսօրեայի 3 Թուով, (էջ 176-8), կ'ուզէ ցուցնել թէ մեր Հ. Գ. Ջարպանա-լեանի և իրենց Հ. Թ. Վրդ. Տաշեանի կցուրդը բառին նկատմամբ զրաժնե՞րը՝ անգոյ և «անյաջող ենթադրութիւններ» են. որով այդ ամէնը առիթ կու տայ իրեն «ճանա-պարհ յորդեմ»՝ «ի մերձուտ», այսինքն՝ մօտէն խնդրը շօշափել, և «կցուրդի» ի-րական իմաստը պարզել:

Ս. Եփրեմի երկի մը վրայ է խնդրը, որուն ոսկեղարեան թարգմանութեան հետ-գոյն ձեռագիրը յիշմամբն գտնուելով՝ (թ. 902), Միաբանութեան քարեկամ մը մեծ խնամքով օրինակած ու մատնա-դարանիս նուիրած է (թ. 769). ուրիշ ազգասէր մ'ալ վիեննական Հարց զրատան համար օրինակել է, (թ. 257): Դոյն ձե-ռագրի մասին զրաժն են Ջարպանալեան ու Տաշեան վարդապետներն, մին իր «Հայկ. թարգմանութեան» էջ 466, միւրը՝ իր «Մայր Եղեցիկ»-ու. Ձեռագրաց» էջ 65)-61: Երկուքն ալ, ուրեմն, ըստ բա-զում գլխոց կը ըննադատէ վարդանեան վարդապետը, Եւ նախ կը զարմանայ, թէ ինչո՞ւ Ջարպանալեանի քով բառը կցուրդը եղած է, մինչ իւրեանեանը՝ կցուրդ կը գրէ: Պատասխանը շատ պարզ է. որովհետեւ մեր օրինակը, որ շատ խնամքով կատարուած է՝, միշտ այդ եղծ զործածելու է ոչ միւրը:

1. Զոմարաթ հորգի բացատրութիւնը՝ միւս և զրով կ'ըլլայ Հայրենի մէջ և ոչ երբեք յ զրով ինչպէս Ար-ցոյ յօդուածագիրը գրած է, Հմմ. ճանապարհորդ (Ժա-մագիրք), Խորդի ճանապարհ (Շարկ. 111.), ճանա-պարհ հորգելով (Ոսկ. Խ, 880), Խաչմուրդ, են. տ. քո-լոր հայ. քաղաքները, Թերեւս ապագական սխալ մը փախած ամէնայ:

2. Իշխմանի զբազմաց համառօտ ցուցակին հեղի-նակն է:

3. Կ. Պոլսեցի Տէր Պօղոս վրդ. Պետրոսեանի ձեռ-քով, 1849ին: